

TOKATLI ŞEYHÜLİSLÂM KADIZÂDE MEHMED TÂHİR'İN HAYATI, ESERLERİ VE İSTİBDÂL RİSÂLESİ

Arş. Gör. Yasin ERDEN*

Özet: Bu çalışma, Tokatlı şeyhülislam Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi'nin hayatını, eserlerini ve vakıf malların kişilerin mülk malı mukabelesinde değiştirilmesi meselesine dair kaleme aldığı risâlesini araştırmayı hedeflemektedir. Birçok fakihe göre mescit dışındaki vakıf malın, istibdâl şartlarının var olması ve yerine yeni vakıf satın alma koşulu ile para karşılığında satılması yahut, vakfın mülk malla ya da vakıf malla değiştirilmesi işlemine İslam Vakıf Hukukunda istibdâl terimi kullanılır. Kadızâde, istibdâl risalesini Kahire'de şeri mahkeme hakimliği görevini icra ederken kaleme almıştır. Kadızâde, II. Mahmut dönemi bir Osmanlı şeyhülislamıdır. On iki eser kaleme almıştır. Bunlardan birçoğu fıkıh hakkında iken tefsir ve tasavvufa dair çalışmaları da bulunur.

Anahtar Kelimeler: Kadızâde Mehmed Tâhir, Furu'ı Fıkıh, İstibdâl.

Biography of Sheikhuslam Qâdi Dhâda Mahmad Tâhir et-Tokâdi and His Works and His Pamphlet of Istibdâl

Abstract: This study aims to investigate the biography of Sheikhuslam of the Ottoman Empire Qâdi Dhâda Mahmad Tâhir et-Tokâdi and Works of the Qâdi Dhâda and investigate the pamphlet written by Qâdi Dhâda about change of properties of foundations with properties of individuals. According to the general acceptance, the term istibdâl is used to denote selling of foundation properties except masjids for money on the conditions of existing of istibdâl conditions and of buying a new property instead of the property of foundation or denote exchanging the properties of foundation with that of another foundation or that of an individual. Qâdi Dhâda wrote the pamphlet of istibdâl while he doing as judge of the Sharia court in Cairo. Qâdi Dhâda is the Sheikhuslam of the period Mamhud II in the Ottoman Empire. He wrote twelve works. Many of works are about fiqh. There is a work about tafsir and about sufism.

Keywords: Qâdi Dhâda Mahmad Tâhir, Furu' al-Fiqh, Istibdâl.

GİRİŞ

Bu çalışma Osmanlı devletinin dağılma ve yıkılma zamanlarında görev yapmış Şeyhülislam Kadızâde Mehmet Tâhir Efendi'nin hayatı, eserleri ve istibdâl risalesini incelemeyi hedeflemektedir.

Kadızâde'nin hayatıyla ilgili telif edilen modern dönem çalışmaları yetersiz gözükmektedir. Bunlardan en kapsamlısı olarak gözüken *Türkiye Diyanet Vakfı*

* Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı, yasinerden@odu.edu.tr
Makaleyi okuyup kıymetli mülahazalarını benimle paylaşan danışman hocam Doç. Dr. Süleyman KAYA'ya teşekkürü bir borç bilirim.

İslam Ansiklopedisi'nin ilgili maddesinde, müellife en yakın birçok biyografi kaynaklarından istifade edilmediği görülmektedir. Makalemizde ulaşılabildiğimiz ilgili biyografi kitapları gözden geçirilmiştir. Ancak Kadızâde hakkında yine de geniş malumata sahip olmadığımızı söyleyebiliriz. Bunun yanında garip bir şekilde, vefatı üzerinden yaklaşık bir buçuk asır gibi kısa bir zaman geçmiş bir Osmanlı Şeyhülislamı olan Kadızâde'nin eserlerinin, neler olduğu net ve eksiksiz biçimde aktarılmamıştır. Bizi bu iddiaya götüren, el yazma kütüphanelerinde ona nispet edildiği halde, biyografi yazarlarının işaret etmediği eserlerinin bulunmuş olmasıdır. Bu çalışmada Kadızâde'nin 12 adet telifatının var olduğunu tespit ettik.

Çalışmamızda incelediğimiz müellifin istibdâl risâlesinin tahkikli ve tercüme-
li neşri tarafımızdan kaleme alınmış olup *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*'nin 30. sayısında yayınlanmıştır.

I. MÜELLİF HAKKINDA

A. Hayatı

Müellifin ismi Muhammed Tâhir,¹ babasınınki Ömer,² dedesinin adı ise Ebû Bekir'dir.³ Kâdızâde lakabıyla meşhur olduğu ifade edilmektedir.⁴ Müellif, biyografi kitaplarında genel olarak Kadızâde Mehmet Tahir Efendi şeklinde tanıtılmıştır.⁵

1 Abdülaziz Mektûbizâde, "Zeyl-i Zeyl," *Devhatü'l-meşâyih ve zeyilleri*, s. 445; Ahmed Rifat Efendi, *Devhatü'l-meşâyih mea zeyl*, s. 128.

2 Tokatlı Câbi Ömer Efendi şeklinde aktarılmaktadır. Mektûbizâde, "Zeyl-i Zeyl," *Devhatü'l-meşâyih ve zeyilleri*, s. 445. Bu zat, Şeyhülislâm Dürrizâde Mustafa Efendi'nin (ö. 1188/1775) vakıf hizmetlerinde görev almıştır. Süleyman Fâik, "Zeylüz-Zeyl," *Devhatü'l-meşâyih ve zeyilleri*, s. 416. İsminde belirtilen "câbi" kelimesi, vakıf kiralarnı ve gelirlerini toplayan kişi anlamına gelir. İpşirli, Mehmet, "Câbi", *DİA*, VI, 529-530.

3 Kâdızâde, *Mecmûatü'r-resâil fi'l-fikh*, vr. 3^b. Bu, dokuz varaklı bir mecmua olup müellife ait altı risaleyi içermektedir. Risalelerden üçüncüsü istibdâl hakkındadır. İlk beş risalede, müellifin baba ve dedesinin ismi zikredilmektedir.

4 Kadızâde, *Nûriye*, vr. 1^b; Kâdızâde, *Mecmûatü'r-resâil*, vr. 7^b.

5 Süleyman Fâik, "Zeylüz-Zeyl," *Devhatü'l-meşâyih ve zeyilleri*, s. 416; Süreyya, Mehmed, *Sicill-i Osmanî*, V, 1614-1615; Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, I, 458-459; Mektûbizâde, "Zeyl-i Zeyl," *Devhatü'l-meşâyih ve zeyilleri*, s. 445; Ahmed Rifat, *Devhatü'l-meşâyih*, s. 128; İpşirli, Mehmet, "Kadızâde Mehmed Tâhir", *DİA*, XXIV, 97-98.

Tokat'ta doğduğu aktarılmaktadır.⁶ Müellifin Arapça gramer konularından elif-lâm hakkında yazdığı risalesinde Tokatlı (Tokâdî) olduğu ifade edilmişken,⁷ aynı risalenin başka bir nüshasında da İstanbullu (İstambûlî) nisbeti görülmektedir.⁸ Bağdatlı İsmail Paşa (ö. 1338/1920) da, onun hakkında “*et-Tökâdî sümme'l-İstambûlî*”⁹ kaydını düşmüştür. Kadızâde'nin aslen Tokatlı olduğu, sonradan İstanbul'da yaşadığı anlaşılmaktadır. Bunun yanında İstanbul kadılığı görevini icra ettiği bilgisi aktarılır.¹⁰

Kadızâde Mehmed Tâhir'in doğum tarihi ile ilgili farklı bilgiler bulunmaktadır: 1160/1747,¹¹ 1164/1751,¹² 1172/1758,¹³ yakınlarından işitildiğine göre: 1170/1176 civarı.¹⁴ İmkan çerçevesinde bu bilgilerden doğru olanını tespit etmemiz için, ilgili rivayetleri aktaranların içerisinde yazara en yakın biyografi kitabı müellifini belirlememiz gerekmektedir. Vefat tarihi musannifle neredeyse aynı olan *Zeylü'z-Zeyl li-Devhati'l-meşâyih* sahibi Süleyman Fâik (ö. 1254/1838), onun hayatından bahsettiği bir yerde şeyhülislamlık görevinden azledildikten sonra evinde istirahat halinde olduğunu haber vermektedir.¹⁵ Muhtemelen bu bilgiyi kendisini ziyaret ederek veya başka birisinden duyarak nakletmiştir. Ennihaye kendisiyle ilişkisi diğerlerinden daha kuvvetli müellif olarak gördüğümüz Süleyman Fâik'in aktardığı 1172/1758 tarihi burada tercih edilmelidir.

Kadızâde, ilk eğitimini kadılık görevi yapan babasından tahsil ettikten sonra İstanbul'a gitti ve meşhur ulemadan dersler alarak eğitimini tamamladı.¹⁶ 10 Muharrem 1196/26 Aralık 1781 tarihinde müderrislik sınavını başarıyla geçti.¹⁷ Daha

6 Altunsu, Abdulkadir, *Osmanlı Şeyhülislamı*, s. 186; İpşirli, Mehmet, “Kadızâde Mehmed Tâhir,” *DİA*, XXIV, 97; Yücer, Hür Mahmut, “Kadızâde Mehmet Tahir Efendi,” *Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, III, 339.

7 Kâdızâde, *Mecmûatü'r-resâil*, vr. 6^b.

8 Kadızâde Mehmed Tâhir, *Resâilü hamse*, vr. 7^a.

9 Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin*, II, 370.

10 Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, V, 1614; Ahmed Rifat Efendi, *Devhatü'l-meşâyih*, s. 128.

11 Altunay, Ahmed Refik, “Osmanlı İlmiyye Teşkilatı ve Şeyhülislamı,” *İlmiyye Salnâmesi*, s. 472; Altunsu, Abdulkadir, *Osmanlı Şeyhülislamı*, s. 186; İpşirli, Mehmet, “Kadızâde Mehmed Tâhir,” *DİA*, XXIV, 97; Yücer, Hür Mahmut, “Kadızâde Mehmet Tahir Efendi,” *Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, III, 339.

12 Ahmed Rifat Efendi, *Devhatü'l-meşâyih*, s. 128.

13 Süleyman Fâik, “Zeylü'z-Zeyl,” *Devhatü'l-meşâyih ve zeyilleri*, s. 416.

14 Mektûbizâde, “Zeyl-i Zeyl,” *Devhatü'l-meşâyih ve zeyilleri*, s. 445.

15 Süleyman Fâik, “Zeylü'z-Zeyl,” *Devhatü'l-meşâyih ve zeyilleri*, s. 418.

16 Ahmed Rifat Efendi, *Devhatü'l-meşâyih*, s. 128; İpşirli, Mehmet, “Kadızâde Mehmed Tâhir,” *DİA*, XXIV, 97; Yücer, Hür Mahmut, “Kadızâde Mehmet Tahir Efendi,” *Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, III, 339.

17 Mektûbizâde, “Zeyl-i Zeyl,” *Devhatü'l-meşâyih ve zeyilleri*, s. 445. Mektûbizâde'den 14 yıl sonra vefat eden Ahmed Rifat Efendi, burada 8 Muharrem tarihini vermektedir. Ahmed Rifat Efendi, *Devhatü'l-meşâyih*, s. 128. Şeyhülislamın hayatları hakkında bilgiler içeren bir mecmûada da 10 Muharrem tarihi zikredilmektedir. ?, *Mecmûatü fetâvâ*, vr. 105^b.

sonra Anadolu ve Rumeli'nin birçok yerinde kadılık görevini icra etti.¹⁸ Mehmed Süreyya (ö. 1472/1909), Kadızâde Mehmed Tâhir'in müderrislik yaptığını da haber vermektedir.¹⁹ Anadolu Kazaskerlik (sadâret)²⁰ rütbesine (pâye) sahip olan Nakibzâde Efendi'ye²¹ damat oldu.²² 1221/1806 tarihinde Rumeli Kazaskeri Osman Paşazâde İzzet Bey'in şer'iatçılık²³ hizmetine tayin oldu.²⁴ Sekiz yıl sonra (1229/1814) Muharrem ayında yüksek dereceli kadılık anlamındaki mevleviyet kadılığının mahreç rütbesini²⁵ elde etti. İlgili mertebeye yükselmesi sayesinde eski ismi Yenişehir-i Fenâr olan Yunanistan Yenişehir'e²⁶ kadı olarak atandı.²⁷ Bunun

18 İpşirli, Mehmet, "Kadızâde Mehmed Tâhir," *DİA*, XXIV, 97; Yücer, Hür Mahmut, "Kadızâde Mehmet Tahir Efendi," *Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, III, 339.

19 Süreyya, Mehmed, *Sicill-i Osmanî*, V, 1614.

20 Sadâret kelimesinin asıl manası sadrâzamlıktır. İlmiye sınıfı hakkında ifade edilen Sadâret-i Anadolu veya Sadâret-i Rumeli kavramlarında istimal edilen ilgili lafız, şeyhülislamıktan bir önceki makam olan kazaskerliği bildirir. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, 77. Yalnızca sadr kelimesi de kazaskerlik anlamı içerebilir. Sadr-ı Rumeli için bk. Ahmed Rifat Efendi, *Devhatü'l-meşâyih*, s. 128.

21 Bu kişi hakkında kesin bilgiye ulaşamadık. *Sicill-i Osmânî*'de nakibzâde ünvanlı beş kişi zikredilmektedir: 1- Ni'metî Ni'metullah Efendi (ö. 1069/1659). 2- Mehmed Efendi (ö. 1078/1668). 3- Ahmed Efendi (ö. 1213/1799). 4- Seyyid Mustafa Paşa (ö. 1217/1803). 5- Abdurrahman Efendi (ö. 1250/1835'den sonra).

Müellifin damadı olduğu kişi üçüncü olarak naklettığımız, Nakibzâde Ahmed Efendi olabilir. Bunu üç gerekçeden dolayı söylüyoruz: 1- *Sicill-i Osmânî*'de aktarıldığı üzere müellifle Nakibzâde Ahmed Efendi, Mekke, Edirne ve İstanbul'da görev yapmışlardır. 2- Vefat tarihleri itibarıyla mümkündür. 3- En kuvvetli gerekçe diyebileceğimiz, istibdal risalesinin bulunduğu mecmuanın ilk sayfasında Nakibzâde Ahmed Efendi'nin ismi, müellifin mürebbsi (şeyh/hoca) olarak geçmektedir.

Şöyle ki; mecmuanın girişinde İstanbul kadısı Seyyid Muhammed Münib Efendi'nin kaleme aldığı edebi ifadelerden oluşan takriz tarzında, bazı bilgiler bulunmaktadır. Burada Münib Efendi, mecmuanın içerdiği bilgilerin çok değerli olduğundan övgüyle söz etmekte, risâleleri yazan kişinin ismi olan Tahir'i kinayeli bir şekilde soyu, sopy vb. temiz olan zat şeklinde betimlemekte ve son olarak "Allah, Tâhir Efendi'nin mürebbsi Allâme Mevlâ Nakibzâde Seyyid Ahmed Efendi'nin gölgesini genişletsin" şeklinde dua etmektedir. Bk. Kâdızâde, *Mecmûatü'r-resâil*, vr. 1^a.

22 Süleyman Fâik, "Zeylü'z-Zeyl", *Devhatü'l-meşâyih ve zeyilleri*, s. 417.

23 Fetvâhânelerde şer'i hükümleri kayda geçiren görevliye şer'iatçı denilir. Pakalın, bu kelimeyi şer'iyatçı şeklinde ifade etmiştir. Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, 344. Ancak birçok kaynakta söz konusu lafız, metinde yazdığım gibi sunulmaktadır. Ahmed Rifat Efendi, *Devhatü'l-meşâyih*, s. 128; Altınay, Ahmed Refik, "Şeyhülislamlar", *İlmiye Salnâmesi*, s. 472; Altınsu, Abdulkadir, *Osmanlı Şeyhülislamı*, s. 186; İpşirli, Mehmet, "Kadızâde Mehmed Tâhir," *DİA*, XXIV, 97.

Yücer, ilgili kelimeyi teşrifâtçılık diye aktarmıştır. Yücer, Hür Mahmut, "Kadızâde Mehmet Tahir Efendi," *Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, III, 339. Ahmed Rifat Efendi'nin eserinde şeklinde yazmaktadır. Ahmed Rifat Efendi, *Devhatü'l-meşâyih*, s. 128.

24 Ahmed Rifat Efendi, *Devhatü'l-meşâyih*, s. 128.

25 Mevleviyet, Osmanlı ilmiye teşkilatındaki yüksek kadılıkları ifade eden bir kavram olup, dört dereceye haizdir. Birinci ve en üst sırada Haremeyn Mevleviyeti yer alır. Diğerleri yüksekten aşağıya doğru şu şekildedir. 2- Bilâd-ı Hamse (Edirne, Bursa, Mısır-Kahire, Şam, Filibe) Mevleviyeti. 3- Mahreç Mevleviyeti 4- Devriye Mevleviyeti. Unan, Fahri, "Mevleviyet", *DİA*, XXIX, 467-468.

26 Bk. Kiel, Machiel, "Yenişehir" *DİA*, XLIII, 473-476.

27 Süleyman Fâik, "Zeylü'z-Zeyl", *Devhatü'l-meşâyih ve zeyilleri*, s. 417; Mektûbizâde, "Zeyl-i Zeyl", *Devhatü'l-meşâyih ve zeyilleri*, s. 445; Ahmed Rifat Efendi, *Devhatü'l-meşâyih*, s. 128; İpşirli, Mehmet, "Kadızâde

yanında aynı tarihte Yenişehir-i Fenâr mollası olduğu da belirtilmektedir.²⁸ Yaklaşık beş ay sonra; 13 Cemaziyelahir 1229/2 Haziran 1814 tarihinde mahreç mevleviyet payesinden bir üst derecedeki Edirne mevleviyet rütbesini kazandı.²⁹ İlk sıradaki Haremeyn mevleviyetinden olan Mekke mevleviyet payeliğine de 21 Rebiulevvel 1231/20 Şubat 1816 tarihinde layık görüldü.³⁰

1 (gurre) Cemaziyelahir 1233/8 Nisan 1818 tarihinde İstanbul (Dârûs-Saltana/Hilâfe) kadılığına getirildi.³¹ Bu görevi başarıyla yerine getiren müellif, 3 Zilkade 1238/12 Temmuz 1823'de Anadolu kazaskerliği (Sadâret-i Anadolu) payesini aldı ve yaklaşık iki yıl sonra; 15 Zilhicce 1240/31 Temmuz 1825 yılında Anadolu kazaskerliği görevine başladı.³²

1233/1818'den itibaren Şeyhülislamlık görevini icra eden Mekkîzâde Mustafa Asım Efendi (ö. 1262/1846), Ahmed Rifat Efendi'nin (ö. 1292/1876) ifadesine göre zâhiren azledilmesini gerektiren bir sebep olmadığı halde Şeyhülislamlık görevinden alınmış, yerine 13 Rebiülahir 1241/25 Kasım 1825 Cumartesi günü Kadızâde Mehmed Tâhir atanmıştı.³³ Müellifin bu göreve getirilme gerekçesi şöyle açıklanır: II. Mahmûd'un (ö. 1255/1839) Yeniçeri ocağını kaldırma düşüncesini Mekkîzâde, yumuşak huyluluğundan ötürü başaramayacaktı. Kâdızâde ise bu hususta dirayetli bir karaktere sahipti.³⁴ Mekkîzâde'nin Bektâşiyye muhibbânı olması Yeniçeriliğin kaldırılmasında bir problem teşkil etmekteydi şeklinde açıklamalara da rastlanmaktadır.³⁵

Mehmed Tâhir," *DİA*, XXIV, 97; Yücer, Hür Mahmut, "Kadızâde Mehmet Tahir Efendi," *Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, III, 339.

28 Süreyya, Mehmed, *Sicill-i Osmanî*, V, 1614.

29 Süleyman Fâik, "Zeylû'z-Zeyl", *Devhatü'l-meşâyih ve zeyilleri*, s. 417; Mektûbizâde, "Zeyl-i Zeyl", *Devhatü'l-meşâyih ve zeyilleri*, s. 445-446. Mehmed Süreyya, onun Cemaziyelahir 1229'da Bilâd-ı Erbaa (Mekke, Edirne, Bursa ve Mısır/Kâhire) payeliğini aldığını söylemektedir. Süreyya, Mehmed, *Sicill-i Osmanî*, V, 1614.

30 Süleyman Fâik, "Zeylû'z-Zeyl", *Devhatü'l-meşâyih ve zeyilleri*, s. 417; Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, V, 1614; Mektûbizâde, "Zeyl-i Zeyl", *Devhatü'l-meşâyih ve zeyilleri*, s. 445. Yenişehir-i Fenâr kadılığından direkt Mekke Mevleviyet payesini aldığı da söylenmektedir. Ahmed Rifat Efendi, *Devhatü'l-meşâyih*, s. 128; İpşirli, Mehmet, "Kadızâde Mehmed Tâhir," *DİA*, XXIV, 97; Yücer, Hür Mahmut, "Kadızâde Mehmet Tahir Efendi," *Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, III, 339.

31 Süleyman Fâik, "Zeylû'z-Zeyl", *Devhatü'l-meşâyih ve zeyilleri*, s. 417; Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, V, 1614; Mektûbizâde, "Zeyl-i Zeyl", *Devhatü'l-meşâyih ve zeyilleri*, s. 446; Ahmed Rifat Efendi, *Devhatü'l-meşâyih*, s. 128.

32 Süleyman Fâik, "Zeylû'z-Zeyl", *Devhatü'l-meşâyih ve zeyilleri*, s. 417; Mektûbizâde, "Zeyl-i Zeyl", *Devhatü'l-meşâyih ve zeyilleri*, s. 446; Ahmed Rifat Efendi, *Devhatü'l-meşâyih*, s. 128. Süreyya, onun Anadolu Kazaskerliği görevine başlama tarihinin yaklaşık bir ay önce; 10 Zilkade 1240/26 Haziran 1825 tarihinde olduğunu söyler. Süreyya, Mehmed, *Sicill-i Osmanî*, V, 1614-1615. İlgili tarihin 1824 şeklinde olduğunu belirtenler de mevcuttur. Altınay, Ahmed Refik, "Şeyhülislamlar", *İlmiyye Salnâmesi*, s. 472; Altunso, Abdulkadir, *Osmanlı Şeyhülislamları*, s. 186; İpşirli, Mehmet, "Kadızâde Mehmed Tâhir," *DİA*, XXIV, 97; Yücer, Hür Mahmut, "Kadızâde Mehmet Tahir Efendi," *Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, III, 339.

33 Ahmed Rifat Efendi, *Devhatü'l-meşâyih*, s. 128-129.

34 İpşirli, Mehmet, "Kadızâde Mehmed Tâhir," *DİA*, XXIV, 97.

35 Yücer, Hür Mahmut, "Kadızâde Mehmet Tahir Efendi," *Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, III, 339.

Musannifin şeyhülislamlık görevine başlama esnasında devlet erkanı tarafından özel bir tören düzenlenmişti. Şöyle ki; Berberbaşı³⁶ Osman Ağa, fetvâ makamındaki kişileri törene davet etti. Topkapı Sarayı'nın hünkâr çuhadarları,³⁷ bir Selânik sancağı nahiyesinden olan Demirkapı (تيمورقپو)³⁸ tarafından onları karşıladıktan sonra hep birlikte saraya geldiler. Sadrazam Benderli Mehmed Selim Sırrı Paşa (ö. 1246/1831), misafirlerle selamlaştıktan sonra hep birlikte II. Mahmûd Hân'ın yanına vardılar. Ennihaye Has odabaşı³⁹ Muhammed Ağa, Kadızâde Mehmed Tâhir'e beyaz renkli kürk cübbe (libâs-ı ferve-i beyzâ) giydirerek "bu nice câmedir Tâhir Efendi giydi fetvâyı, giyüb zeyn eyledi Tahir Efendi sevb-i fetvâyı (bu cübbeyi giymekle Tâhir Efendi fetva makamına oturmakla orayı süsledi)" şeklinde övgü dolu sözler sarf etmişti.⁴⁰

15 Şevval 1241/23 Mayıs 1826 tarihinde şeyhülislam Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi, nâzırlığını yaptığı Ragıp Paşa vakfının Meşk hocası Hafız Ahmed Efendi'yi yaşlı olmasından dolayı vakfın mütevelliyesinin talebi üzerine görevden almış ve yerine Hafız Ömer Efendi'yi atamıştı.⁴¹ Bundan iki gün sonra müellifin konağında devlet ve askeri erkanla ulemadan oluşan geniş kadronun katıldığı bir toplantı yapılmış, toplantı sonunda Batı tarzı eğitim istemeyen Yeniçerililere karşı savaş taliminin gerekli olduğuna ve *Eşkinci* isminde eğitilmiş askerî birliğin⁴² kurulmasına karar verilmişti. Şeyhülislam Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi de, ilgili fetvayı padişaha sundu. Durumdan hoşnut olan Padişah, hediye olarak ona yüzük takdim etti.⁴³

Osmanlı Müellifleri kitabında, Kadızâde'nin yeniçeri ocağının kaldırılmasına dair fetvayı 1252/1836 tarihinde açıkladığı nakledilir.⁴⁴ Yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra aynı yıl *Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye* isminde askeri bir teşkilatın kuruluşunda yazar, faydalı hizmetlerde bulunmuştu.⁴⁵ Kadızâde, 1828-

36 Bu kavram padişah ve şeyhâdelerin berberliğini yapan kişi için kullanılır. Bk. Pakalın, Zeki, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, 206.

37 Çuhadar, sarayın büyük memurları ve padişah hizmetçilerine verilen bir isimdir. Bk. Pakalın, Zeki, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, 384.

38 Demirkapı, Osmanlı Selânik sancağının bir nahiyesidir (Köy-Kaza-Sancak-Eyalet). Akbayar, Nuri, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, s. 43; Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, s. 142.

39 Has odabaşılıkla görevli kişi, merasimlerde padişahın elbisesini giydirmeye-çıkarmaya işlerini yapar ve onun gittiği yerlerde yanında bulunurdu. Bk. Pakalın, Zeki, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, 757.

40 Ahmed Rifat Efendi, *Devhatü'l-meşâyih*, s. 128-129.

41 Mert, Talip, *Ayasofya Hattatı Kadızâde Mustafa İzzet Efendi*, s. 31.

42 Özcan, Abdülkadir, "Eşkinci Ocağı", *DİA*, XI, 471.

43 İpşirli, Mehmet, "Kadızâde Mehmed Tâhir", *DİA*, XXIV, 97; Yücer, Hür Mahmut, "Kadızâde Mehmed Tahir Efendi", *Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, III, 339-340.

44 Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, I, 459.

45 Süreyya, Mehmed, *Sicill-i Osmanî*, V, 1615.

1829 tarihindeki Osmanlı-Rus savaşı ile ilgili istişâre meclisinde Pertev Mehmed Said Paşa'nın (ö. 1253/1837) karşı çıkmasına rağmen Ruslarla barış yapılmasını teklif etmiş ve bu yönde karar çıkmasını sağlamıştı.⁴⁶ O, Nizam-ı cedîd askerine kavuk yerine miğfer giydirilmesi hususunda da padişahı destekleyerek bu yönde fetvâ irad etmişti.⁴⁷ Ancak meşihatta bulunduğu zaman içinde her konuda pâdişahı desteklememişti. Mesela II. Mahmûd'un ulemaya fes giydirme isteği doğrultusundaki fetva talebine olumlu cevap vermedi.⁴⁸ 80 yaşını aşan müellif, iki sene altı ay beş günlük bir süre boyunca icra ettiği şeyhülislamlık görevinden⁴⁹ 21 Şevval 1243/6 Mayıs 1828 tarihinde azledildi.⁵⁰ Sonrasında şerî kitapları mütalaa etmekle ve ibadetlerle hayatını sürdürdü.⁵¹ Kendisiyle aynı zamanlarda yaşamış Süleyman Fâik, söz konusu zaman dilimi içerisinde onun sıhhatli ve evinde istirahat halinde olduğunu haber vermektedir.⁵² Kadızâde, 27 Recep 1254/16 Ekim 1838 tarihli Miraç gecesinde vefat etti.⁵³

Siyasî, malî ve sorumlu olduğu vakıflarla ilgili işlerde kendisinin vekili konumunda bulunan kethüdası,⁵⁴ Hacı Emin Efendi (ö. 1261/1845) idi.⁵⁵ Kadızâde, vakarlı bir kişiliğe sahip ve fıkıh ilmine vâkıf bir alimdi.⁵⁶

46 İpşirli, Mehmet, "Kadızâde Mehmed Tâhir," *DİA*, XXIV, 97; Yücer, Hür Mahmut, "Kadızâde Mehmet Tahir Efendi," *Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, III, 339-340.

47 İpşirli, Mehmet, "Kadızâde Mehmed Tâhir," *DİA*, XXIV, 97; Yücer, Hür Mahmut, "Kadızâde Mehmet Tahir Efendi," *Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, III, 339-340.

48 İpşirli, Mehmet, "Kadızâde Mehmed Tâhir," *DİA*, XXIV, 98; Yücer, Hür Mahmut, "Kadızâde Mehmet Tahir Efendi," *Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, III, 340.

49 Ahmed Rifat Efendi, *Devhatü'l-meşâiyih*, s. 129.

50 Mektûbizâde, "Zeyl-i Zeyl", *Devhatü'l-meşâiyih ve zeyilleri*, s. 446; İpşirli, Mehmet, "Kadızâde Mehmed Tâhir," *DİA*, XXIV, 97; Yücer, Hür Mahmut, "Kadızâde Mehmet Tahir Efendi," *Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, III, 339. Süleyman Fâik, azlediliş tarihini 1243 yılı Şevval sonları şeklinde, Mehmed Süreyya ve Ahmed Rifat Efendi ise metinde aktardığımızdan bir gün sonrası olarak aktarmaktadır. Süleyman Fâik, "Zeylü'z-Zeyl", *Devhatü'l-meşâiyih ve zeyilleri*, s. 418; Süreyya, Mehmed, *Sicill-i Osmanî*, V, 1615; Ahmed Rifat Efendi, *Devhatü'l-meşâiyih*, s. 129.

51 Mektûbizâde, "Zeyl-i Zeyl", *Devhatü'l-meşâiyih ve zeyilleri*, s. 446; Ahmed Rifat Efendi, *Devhatü'l-meşâiyih*, s. 129.

52 Süleyman Fâik, "Zeylü'z-Zeyl", *Devhatü'l-meşâiyih ve zeyilleri*, s. 418.

53 Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, V, 1615; Ahmed Rifat Efendi, *Devhatü'l-meşâiyih*, s. 129. Mektûbizâde, onun miraç gecesinden bir gün önce vefat ettiğini haber vermektedir. Mektûbizâde, "Zeyl-i Zeyl", *Devhatü'l-meşâiyih ve zeyilleri*, s. 446. Bazı kaynaklarda bununla ilgili yalnızca 1254/1838 tarihi aktarılmaktadır. Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, I, 458; İpşirli, Mehmet, "Kadızâde Mehmed Tâhir," *DİA*, XXIV, 97; Yücer, Hür Mahmut, "Kadızâde Mehmet Tahir Efendi," *Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, III, 339.

54 Kethüdâlık ile ilgili olarak bk. Yakut, Esra, *Şeyhülislamlık: Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*, s. 32-33.

55 Süreyya, Mehmed, *Sicill-i Osmanî*, V, 1615. Hacı Emin Efendi'nin hayatı için bk. Süreyya, Mehmed, *Sicill-i Osmanî*, V, 451.

56 Mektûbizâde, "Zeyl-i Zeyl", *Devhatü'l-meşâiyih ve zeyilleri*, s. 446-447.

*Risâle-i nûriye min tarîkati'l-âliyye*⁵⁷ isimli eserinin girişinde Kâdiri tarikatına mensup olduğunu ifade eden müellif,⁵⁸ Fatih Altımermer caddesindeki Küçükhamam ismindeki yerin bitişiğinde bir Kadirî dergâhı inşa ettirmişti.⁵⁹ Musannifin *İlmiyye Salnamesi*'nde⁶⁰ yedi orijinal fetvası bulunmaktadır.⁶¹ Kadızâde Mehmed Tâhir'in mezarı Eyüp Bostan İskeleyi yakınındaki Vâlide Sultan Mektebi sahasında yer almaktadır.⁶²

B. Eserleri

Bağdatlı İsmail Paşa, müellifin fakih, müfessir ve mütekellim olduğunu belirtmiştir.⁶³

Ulaşabildiğimiz biyografi kitaplarının hiçbirisinde müellifin telif ettiği eserler tam olarak aktarılmamaktadır. Kendisine tarihi olarak en yakın Süleyman Fâik, ve Mektûbizâde (ö. 1278/1862), onun herhangi bir çalışmasından bahsetmez. Ahmed Rifat Efendi ve Ahmed Refik Altınay (ö. 1356/1937), yalnızca *Nûriyye* isimli eserini kaleme aldığını belirtirler.⁶⁴ Bursalı Mehmed Tâhir (ö. 1344/1925) ise *Mecmûatü'l-fetâvâ*, *Şerhu kelimâtî't-tevhîd*, *Nûriyye*, *Tefsîr-i sûre-i İhlâs* ve *Talâk* hakkında bir risâlesinin bulunduğunu aktarmaktadır.⁶⁵ Bağdatlı İsmail Paşa ve Abdülkadir Altunsu, *Osmanlı Müellifleri* kitabında işaret edilen eserlerin ona ait

57 Söz konusu eser, Yücer tarafından bu uzun isimle belirtilmektedir. Diğer kaynaklarda ise sadece *Nûriyye* şeklinde ifade edilir. Krş. Yücer, Hür Mahmut, "Kadızâde Mehmet Tahir Efendi," *Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, III, 339; Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, I, 458; İpşirli, Mehmet, "Kadızâde Mehmed Tâhir," *DİA*, XXIV, 98.

58 Kadızâde, *Nûriyye*, vr. 1^b.

59 Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, I, 459; Ahmed Rifat Efendi, *Devhatü'l-meşâyih*, s. 129.

60 Ceride-i İlmiyye'nin devamı olarak 1334/1916 yılında yayımlanan bu eser, şeyhülislamlık tarafından meşihat makamını ve birimlerini tanıtmak ve faaliyetleri hakkında bilgi vermek için çıkarılmaktaydı. İpşirli, Mehmet, "İlmiyye Salnamesi," *DİA*, Ankara 2000, XXII, 145-146.

61 İpşirli, Mehmet, "Kadızâde Mehmed Tâhir," *DİA*, XXIV, 97; Yücer, Hür Mahmut, "Kadızâde Mehmet Tahir," *Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, III, 340. Matbu İlmiyye Salnameleri kitabında ise iki tane fetvası zikredilmektedir. Kahraman, Seyit Ali, *İlmiyye Salnamesi*, s. 812-813.

62 Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, I, 458; Mektûbizâde, "Zeyl-i Zeyl," *Devhatü'l-meşâyih ve zeyilleri*, s. 446; Ahmed Rifat Efendi, *Devhatü'l-meşâyih*, s. 129; İpşirli, Mehmet, "Kadızâde Mehmed Tâhir," *DİA*, XXIV, 97; Yücer, Hür Mahmut, "Kadızâde Mehmet Tahir," *Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, III, 340. Valide Sultan Mektebi sahası ifadesi, Mektûbizâde tarafından aktarılmıştır. Bugün hala orada mezkur mektebin mevcut olduğu belirtilir. Bk. <http://www.tas-istanbul.com/portfolio-view/eyup-mihrisah-valide-sultan-sibyan-mektebi/>.

63 Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, II, 370.

64 Ahmed Rifat Efendi, *Devhatü'l-meşâyih*, s. 129; Altınay, Ahmed Refik, "Şeyhülislamlar," *İlmiyye Salnamesi*, s. 472.

65 Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, I, 458.

olduğunu belirtirler.⁶⁶ Mehmet İpşirli ve Hür Mahmut Yücer, bunlara ilaveten *Risâle fî tahkîk-i lafzı Türkî* isimindeki bir araştırmasını zikretmektedirler. Onlar, Kadızâde'ye atfedilen *Fetâvâ mecmuası*, *Şerhu kelimâtî't-Tevhîd*, *Tefsîr-i sûre-i İhlâs* isimli eserlerine ve *Talâk* hakkındaki risâlesine ulaşamadıklarını ifade ederler.⁶⁷

Muhtemelen müellifin eserleri hakkındaki bilginin kaynağı *Osmanlı Müellifleri* sahibi Bursalı Mehmed Tâhir'dir. Onun zikretmediği halde ilave olarak işaret edilen *Risâle fî tahkîk-i lafzı Türkî* risalesinin kütüphane kataloglarından tespit edildiğini düşünmekteyiz. Çünkü Süleymaniye Kütüphanesi katalogunun Esad Efendi koleksiyonu 916/6 numarada kayıtlı *Risâle fî tahkîk-i'l-lafzî't-Türkî-Bıraktım*- isimli eserin ona ait olduğu belirtilir. Fakat bu risale ile söz konusu *Talâk Risalesi*'nin aynı eserler olabileceği anlaşılmaktadır. Şöyle ki; kütüphanedeki mezkur risalenin ilk cümlesi eser hakkında zikredilen iki isme de şamildir:

إذا قال رجل لامرأته في حال مذاكرة الطلاق والغضب بالتركي 'سني بيراكتيم' مطلقا من غير تقييد بالبيت أو الحمام بائن⁶⁸.

Dolayısıyla *Talâk Risalesi* şeklinde meşhur olan bu eser, kütüphane görevlileri tarafından giriş cümlesine bakılarak diğer isimle tanıtılmıştır.⁶⁹

Hakkında açıklamalar yaptığım risâleyi tarama esnasında fark ettiğim üzere bu eser müellifin fetvâ mecmuasında yer almaktadır. Öte yandan mezkur risâleden sonra müelliften bir önceki Şeyhülislam Sıdkîzâde Ahmed Reşid Efendi'nin (ö. 1250/1834-1835) ilgili risâle hakkındaki şu cümlelerini yer almaktadır: "Bu güzel risaleyi görünce bize aşikar oldu ki; [fıkıh kitaplarının] bir çok yerinde sıkça anlatıldığı halde [zamanla uygulaması] terk edilen meseleler varmış..."⁷⁰ Kadızâde, bir sonraki varakta Sıdkîzâde'nin bu yazdıklarını mecmuasına aldığını belirtir.⁷¹

İpşirli ve Yücer'in ulaşamadıkları *Şerhu kelimâtî't-Tevhîd* ve *Tefsîr-i sûre-i İhlâs* risaleleri kataloglarda da mevcut değildir.

66 Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifin*, II, 370; Altunsoy, Abdulkadir, *Osmanlı Şeyhülislamları*, s. 187.

67 İpşirli, Mehmet, "Kadızâde Mehmed Tâhir," *DİA*, XXIV, 98; Yücer, Hür Mahmut, "Kadızâde Mehmet Tâhir," *Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, III, 340-341.

68 Kadızâde Mehmet Tâhir, *Mecmûatü'l-fikhiyye*, vr. 45^b. Kataloglarda söz konusu yerde yalnızca müellifin mecmuasının bulunduğu belirtilir. Halbuki bunun içerisinde ilgili risâle de yer alır. Muhtemelen *Mecmûatü'l-fikhiyye* ismiyle zikredilen eserin yaklaşık 2/3'ünden fazlasında müellifin fetvaları yer aldığından ihtiva ettiği bu talak risalesi fark edilmemiştir.

69 Risaleleri inceleyen kişinin fark edeceği üzere, ismi olmayan risalelere bu şekilde başlık verilmektedir.

70 Kadızâde, *Mecmûatü'l-fikhiyye*, vr. 48^a.

71 Kadızâde, *Mecmûatü'l-fikhiyye*, vr. 48^b.

İlk olarak Bursalı Mehmed Tâhir'in işaret ettiği Kadızâde'nin *Mecmûatü'l-fetâvâ* isimli eseri, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi koleksiyonu 921 numarada kayıtlı mecmua olabilir. Zira bu kitap, 473 varaktan oluşan bir fetva mecmuasıdır. Öte yandan bu eser kütüphane kataloğunda *Mecmûatü'l-fıkhiyye* şeklinde müellife nispet edilmektedir.⁷² Son olarak mecmuada da çalışma ona nispet edilmekle birlikte musannif eserinin hâtime kısmında çalışmasına *Mecmûatü'l-kurâsa* ismini verdiğini ifade etmektedir.⁷³ *Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü* isimli araştırmada Bağdatlı İsmail Paşa'nın kitabından referansla söz konusu eser hakkında *Mecmûatü'l-fetâvâ* ismi zikredilmektedir.⁷⁴ Konumuzun bir kısmı olan istibdâl risâlesinin bir nüshası, bu mecmûa içerisinde yer aldığından dolayı risale-nin nüshaları bölümünde konuyla ilgili detaylı açıklama yapılacaktır.

Bundan sonra belirteceğimiz risaleler hakkında biyografi yazarları, garip bir şekilde açıklama yapmazlar. Ancak Manisa İl Halk Kütüphanesi Zeynelzâde koleksiyonu ve İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Nadir Eserler bölümünde Kadızâde'nin vakfın ferağına dair kaleme aldığı hariç diğer altı risale, müellife nispet edilerek sunulur. Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmut Efendi koleksiyonunda ise onun beş risalesi mevcuttur. Bunlarla ilgili tespitlerimizi aktaracak olur isek; müellif, 1204/1789 tarihinde Arap dilindeki elif-lâm konusu hakkında ismini belirtmediği bir buçuk varaktan oluşan bir risâle yazmıştır.⁷⁵ 1209/1794 senesinde Kâhire'de şerî mahkeme hâkimi (nâip)⁷⁶ iken kendisine sorulan vakıfların değişimi (istibdâl) ile ilgili bir mesele sonrasında *el-Akvâlü'l-merdiyye fî'l-fetâvâ'l-aktâri'l-Mısriyye* isimindeki istibdâl risâlesini kaleme almıştır.⁷⁷ 1210/1795'de Hanefî fûrû metinlerinin sehiv secdesi hakkında kullanmış olduğu bazı kapalı ifadeleri açıklamak için ismini belirtmediği iki varaklık bir risale telif etmiştir.⁷⁸ 1213/1798 tarihinde hayızlı kadının namaz ve oruç meselelerini anlatan üç varaklık bir risale yazmıştır.⁷⁹ Hanefî miras hukukundaki dedenin, hisse almasından ötürü ana-baba bir kardeşleri (benü'l-a'yân) ve baba bir kardeşleri (benü'l-allât) düşürme meselesi hakkında 1215/1800 tarihinde bir risale ortaya koymuştur.⁸⁰

72 Kadızâde, *Mecmûatü'l-fıkhiyye*, nr. 921.

73 Kadızâde, *Mecmûatü'l-fıkhiyye*, vr. 470^b, 473^a.

74 Özen, Şükrü, "Fetva Literatürü", *TALİD*, s. 372.

75 Kâdızâde, *Mecmûatü'r-resâil*, vr. 6^b-7^b.

76 Detaylı bilgi için bk. Pakalın, Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, 644.

77 Kâdızâde, *Mecmûatü'r-resâil*, vr. 3^b-4^a.

78 Kâdızâde, *Mecmûatü'r-resâil*, vr. 1^b-3^b.

79 Kâdızâde, *Mecmûatü'r-resâil*, vr. 7^b-9^b.

80 Kâdızâde, *Mecmûatü'r-resâil*, vr. 5^b-6^b.

Hanefilerde buruna yapılan secdenin sahih olup olmadığı ile ilgili de 1217/1802 tarihinde risale telif etmiştir.⁸¹

İlave ettiğim altı risâle dışında müellifin *Mecmûatü'l-kurâsa's*ını sayfa sayfa kontrol etme sonucunda bulmuş olduğum vakfin ferâğı hakkındaki bir risalesinin de ona ait olduğu görülmektedir. Bu risale, *Mecelletü'l-mehâkim* sahibi Âkifzâde Abdürrahim Efendi'nin (ö. 1233/1808) ferâğ konusundaki söyledikleri ile ilgili bazı açıklamaları içerir.⁸²

Süleymaniye Kütüphanesinde Osmanlıca *Fusûl-i isnâ aşer* isiminde bir risalesinin müellife nispet edildiği zikredilir.⁸³ Ancak öyle gözükmemektedir ki bu çalışma, Kadızâde'nin *Nûriyye* isimindeki kitabı üzerine Seyyid Muhammed Nûrî el-Kâdirî adında birinin taliklerinden oluşan bir eserdir. Dolayısıyla tespitlerimize göre toplamda Kadızâde'nin 12 çalışması bulunmaktadır. Bunlardan *Şerhu kelimâtî't-Tevhîd* ve *Tefsîr-i sûre-i İhlâs* isimindeki eserlerini bulamadık.

Musannifin Şevval 1245/Mart-Nisan 1830 tarihli ferağ kaydı bulunan *Risâle-i nûriye min tarîkatî'l-âliyye* isimli eserini Seyyid Hâfız Muhammed Saîd el-Kâdirî istinsah etmiştir.⁸⁴ Bu zat, isminde belirtildiği üzere Kâdirî tarikatine mensuptu. Müellifin de aynı tarikatın halifelerinden olduğuna dair bir bilgi, hayatı bölümünde aktarılmıştı.⁸⁵ Buradan hareketle söz konusu müstensihin onun müridi veya dostu olduğu düşünülebilir.

Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan Kadızâde Mehmed Efendi koleksiyonunda 567 yazma eser bulunmaktadır. Eserlerin kütüphaneye geliş tarihi 1927'dir.⁸⁶ *Sicill-i Osmanî* kitabında görüleceği üzere Kadızâde Mehmed isminde altı kişi zikredilir.⁸⁷ Söz konusu koleksiyonun bunlardan hangisine ait olduğu hakkında kesin bir bilgi mevcut olmamakla birlikte, müellife ait olma ihtimali düşünülebilir. Zira müellifin istibdâl risalesindeki referans kaynaklarının birçoğu o koleksiyonda mevcut olup Şümunnî'nin (ö. 872/1468) *Kemâlû'd-dirâye fi Şerhi'l-Vikâye'si*, Tarsûsî'nin (ö. 758/1357) *Enfeû'l-vesâil'i* ve Ebüssuûd'un (ö. 982/1574) *Ma'rûzât'ı* yoktur. Ancak Kadızâde, mezkur kaynaklardaki nakilleri başka kitaplardan gös-

81 Kadızâde, *Mecmûatü'r-resâil*, vr. 1^a-1^b.

82 Kadızâde, *Mecmûatü'l-fıkhiyye*, vr. 201^b-204^a.

83 ?, *Fusûl-i isnâ aşer*, vr. 232^a-252^a.

84 Kadızâde Mehmed Tâhir, *Nûriyye*, vr. 62^a. Bu kütüphanede iki yazma nüshası bulunan eserin diğer nüshasının ferağ tarihi bulunmamaktadır.

85 Mektûbizâde, "Zeyl-i Zeyl", *Devhatü'l-meşâyih ve zeyilleri*, s. 446.

86 www.suleymaniye.yek.gov.tr/Content/UploadFile/Doc/koleksiyonlar.pdf.

87 Süreyya, Mehmed, *Sicill-i Osmanî*, III, 855.

termiş olabilir. İlgili eserlerin bir şekilde kaybolmuş olması da başka bir başka ihtimal olarak görülebilir. Buna karşılık söz konusu bölümü müellifin koleksiyonu olarak varsaydığımızda onun on iki adet eserinin ilgili kısımda yer almaması aksi yöndeki kanaatin daha doğru olabileceği düşüncesini kuvvetlendirir.

II. RİSÂLE HAKKINDA

A. Nüshalar

Kadıızâde'nin istibdâl risâlesinin T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Yazmaları ve Süleymaniye Kütüphanesi kataloglarında dört nüshasına ulaştık. Bunların üçü İstanbul'da diğeri ise Manisa'da bulunmaktadır. İlgili dört nüsha, risalenin tahkikli neşrinde kullanılmıştır.

1. Süleymaniye Kütüphanesi (Esad Efendi 921)

İstibdâl risâlesi, Esad Efendi 921 numarada kayıtlı mecmuanın 161^b-164^b varakları arasında yer alır. Mecmuanın 161^a numaralı varağında vakıf kitabı ile ilgili bölüm bulunur. Söz konusu kısımda vakıf hukuku ile ilgili çok sayıda fetva mevcuttur. Mecmua varaklarındaki hamişlerde birçok not yazılmıştır. Mezkur eser, 473 varaktan oluşmakta ve sayfalar genel olarak 25 satırdır. Öte yandan çalışmada birçok sayfa boştur.⁸⁸

Katalogda *el-Mecmûatü'l-fıkhiyye* şeklinde aktarılan mecmuaya müellif son varaklarında *Mecmûatü'l-kurâsa* ismini verdiğini belirtmektedir.⁸⁹ Katalogda zikredilen *el-Mecmûatü'l-fıkhiyye*⁹⁰ ismi kitabın girişindeki:

فيقول العبد الفقير الحقير محمد طاهر الشهير بقاضي زاده، فهذه مجموعة فقهية نفيسة جمعتها من الكتب المعتربات الفقهية مرتبا مسائلها على أبواب الفقه في الدرر والدرر وغيرها

ifadesinden⁹¹ hareketle verilmiş olabilir.

Musannif, eserine verdiği isimle Şeyh Hüsrevzâde Mustafa Rıfkı'nın (ö. 1145/1732 civarı) *Kurâsatü'l-fıkhiyye ve fukâhetü'r-rıfkiyye* kitabının adı arasında bir ilişki kurduğunu ve onun ilk olarak zikrettiği *Kurâsa* lafzını kendisinin ikinci sırada ele aldığını söylemektedir.⁹²

88 Kadıızâde, *Mecmûatü'l-fıkhiyye*, vr. 57^b-58^a, 59^b-60^a, 61^b...

89 Kadıızâde, *Mecmûatü'l-fıkhiyye*, vr. 470^b, 473^a.

90 Kadıızâde, *Mecmûatü'l-fıkhiyye*, nr. 921.

91 Kadıızâde, *Mecmûatü'l-fıkhiyye*, vr. 1^b.

92 Kadıızâde, *Mecmûatü'l-fıkhiyye*, vr. 470^b.

Mecmua, Arapça olup mukaddimede fıkıh ilminin mevzusu, gayesi vb. konularla ilgili bilgiler yer alır. İlk babı Resmü'l-müftî ismiyle başlayan mecmuada fıkıh kitaplarının sistemi üzere kitap adları bulunur. Bunun yanında furû metinlerinden ve bazı fetâvâ eserlerinden nakiller ile müellifin kendi fetvaları zikredilmektedir. Öte yandan müellif, üç risalesini ve ilgili açıklamaları konu bütünlüğü içinde nakletmektedir. Yani talak risalesini talak konusunu anlatırken, istibdâl ve ferağ risalesini de vakıf hukuku bölümündeki ilgili yerlerde işlemektedir.

Anlaşıldığı üzere hacimli bir fetva kitabı değildir. Kitabın birçok yerindeki “mürettibu hâzihi'l-mecmûa”⁹³ ve iki kere zikredilen “câmi'u hâzihi'l-mecmûa”⁹⁴ ifadesi, belirttiği bilgiyi kendisinin ifade ettiğini ve tertip ettiğini bildirmek için zikredilmektedir. İstibdâl risâlesinin bitiminde de “mürettibu hâzihi'l-mecmûa” notu mevcuttur.⁹⁵ Câmî' ve mürettib kelimesinin müellife ait olduğu kitabın sonunda yer alan hâtime kısmında açık olarak belirtilir:

يقول الفقير الشهير بقاضي زاده مرتبٌ هذه المجموعة⁹⁶

انتهى كلام خاتمة مجموعة القراصة لقاضي زاده جامع هذه المجموعة الفقهية النفيسة⁹⁷

Yazı hattı baştan sona aynı olduğundan Esad Efendi koleksiyonunda kayıtlı bu nüshayı istinsah edenin tek kişi olduğu kanaati hasıl olmaktadır. Mecmuanın istinsah tarihiyle ilgili bir kayıt zikredilmemektedir. Ancak mecmuanın kapağından sonraki sayfada “Kâdızâde'nin ömrünün sonlarında yazdığı mecmua” şeklinde bir bilgi bulunmaktadır.

Diğer nüshalarda istibdâl risalesinin müellif tarafından yazıldığı tarih bulunmakla beraber bu nüshada söz konusu malumat kaydedilmemektedir. İstibdâl risalesinde ve mecmuanın birçok yerinde müellifin kendi açıklamaları yer almakta ve buna işaret etmek için bitiminde “منه” kayıtları yazmaktadır.⁹⁸ Risale ile ilgili oldukça önemli bilgiler içeren bu notlar, tercüme ve tahkikte aynen aktarılmıştır. Bu nüshada mukabele kaydına rastlayamadık.

Mecmuanın müellif tarafından yazıldığı hakkında şüphe olmadığını yukarıdaki açıklamalardan anlamak zor değildir. Hatta ilk başta onun kendi yazdığı nüsha olabilme ihtimalini düşünmekte idik. Ancak kitabın nikah bölümünde zik-

93 Kadızâde, *Mecmûatü'l-fikhiyye*, vr. 39^a, 48^a, 179^a, 228^a, 262^a, 261^b, 265^b, 270^a, 276^a...

94 Kadızâde, *Mecmûatü'l-fikhiyye*, vr. 276^a, 473^a.

95 Kadızâde, *Mecmûatü'l-fikhiyye*, vr. 164^b.

96 Kadızâde, *Mecmûatü'l-fikhiyye*, vr. 470^b.

97 Kadızâde, *Mecmûatü'l-fikhiyye*, vr. 473^a.

98 Kadızâde, *Mecmûatü'l-fikhiyye*, vr. 19^a, 50^a, 51^a, 161^b, 162^a, 162^b, 163^a, 163^b, 164^a, 165^a, 165^b, 166^a...

redilen şu not, müellif nüshasından istinsah edilen nüsha olduğuna dair bir ipucu barındırmaktadır:

...لجامع هذه المجموعة، وعليه الفتوى اليوم وبه أفتى المرحوم⁹⁹.

Müellif nüshasından istinsah edilmiş olduğunu kabul etsek bile söz konusu nüshanın diğerlerine nazaran daha değerli görülmesi gerektiği kabul edilmelidir. Dolayısıyla ilgili nüsha tahkikte asıl kabul edilmiş ve ا rumuzuyla tahkikli ve tercümeli neşirde kendisine işaret edilmiştir.

2. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi (A 694)

İlgili numarada kayıtlı mecmuanın içerisinde müellifin altı risalesi yer almaktadır. İstibdal risalesi 3^b-5^b varakları arasındadır. Manisa Kütüphanesi kataloğunda bu risalelerle ilgili malumat sunulmuştur. Hamiştteki notlara işaret yöntemi Manisa nüshasıyla aynıdır.

Mukabele işareti istibdal risalesinin 4^b varağında konulmuştur. Dolayısıyla kendisinden daha önce yazılan bir nüshayla karşılaştırıldığı anlaşılmaktadır. Ancak risalenin tamamının mukabele edildiğine dair bir ipucu yoktur. Yazı türü hakkında bilgi verilmemekle birlikte harflerin yazılışından kırma talik olduğu anlaşılmaktadır. Bu nüshaya tahkikli ve tercümeli neşirde ح rumuzuyla işaret edilmiştir. Söz konusu rumuzu bu şekilde belirleme sebebimiz İstanbul Üniversitesi'nin Arapça olarak جامعة إسطنبول lafızlarıyla ifade ediliyor olmasıdır.

3. Manisa İl Halk Kütüphanesi Zeynelzâde Koleksiyonu (45 Ak Za 445)

Altı risaleyi ihtiva eden ve 22 varaktan oluşan ilgili mecmuada, İstibdâl Risâlesi 7^b-13^a varakları arasında bulunmaktadır. Altı risalenin isimlerini ve varak numaralarını müellifin hayatı kısmında yazılış tarihleriyle birlikte aktarmıştık. Talik hattı ile yazılan Manisa nüshasında mukabele kaydı yoktur. Hamiştteki notlar kırmızı renkli kavülhü ifadesi altında zikredilmektedir.

İstinsah tarihi olmayan bu mecmua ile İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesindeki eser, yalnızca yazı hatları bakımından farklıdır. Risale sayıları ve yerleri hatta girişteki İstanbul kadısı Seyyid Muhammed Münib Efendi'nin kaleme aldığı notlar İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde kayıtlı nüsha ile aynıdır.

99 Kadızâde, *Mecmûatü'l-fikhiyye*, vr. 276^a.

Mecmuanın birkaç yerinde 1212/1797 tarihli Halebî vakfı sahibi Alî Zenbîl b. Hâcî'nin mührü bulunmaktadır. İstanbul Üniversitesi nüshasının ilk sayfasında da silinmiş bir mühür yer almaktadır. Müellifin istibdâl risalesini telif tarihi olan 1209/1796 ile Manisa nüshasındaki 1212/1797 tarihli mührü karşılaştırdığımızda söz konusu nüshanın oldukça değerli olduğu anlaşılır. Ancak ikinci sırada ifade ettiğimiz nüshada mukabele kaydı yer aldığından dolayı onun bu nüshadan daha doğru olma ihtimali mevcuttur. Tahkikli ve tercümeli neşirde koleksiyon sahibine işaretle ; rumuzuyla nüshaya işaret edilmiştir.

4. Süleymaniye Kütüphanesi (Hacı Mahmud Efendi 1073)

Müellifin beş risalesini kapsayan mecmuada 3. risale istibdal hakkında olup 4^a-7^a varakları arasında yer alır. Mecmua toplamda 11 varaktır. Varaklardaki satır sayısı 23'tür. Yazı türü nesihtir. İlk sayfasında Cemaziyelahir 1299/1882 tarihli Seyyid Ahmed Nazîf'in temellük kaydı vardır. Yine bu sayfada Hacı Mahmud Efendi Beşiktaş Vakıf Kütüphanesi'ne ait mühür bulunmakta ve رسائل خمسة لشيخ زاده طاهر أفندي الإسلام قاضي زاده طاهر أفندي şeklinde aidiyet ifade eden bir not mevcuttur. Asıl metinde hamışteki minhülere havale etmek için ع، ط، م harfleri ayrı ayrı kullanılmış, bir yerde de 9 sayısıyla hamışe gönderme yapılmıştır.

Miras hukuku hakkında Kadızâde'nin kaleme aldığı risâle, geride zikredilen ikinci ve üçüncü sıradaki nüshalarda var olmasına¹⁰⁰ rağmen bu mecmuada yer almamaktadır.

Söz konusu nüshaya tahkikli ve tercümeli neşirde ح rumuzu ile işaret edilmiştir.

B. Risâlede Kullanılan Kısaltmalar

Tablo halinde aktaracağımız risaledeki kısaltmaları tercümeli ve tahkikli tam şekilde aktardık. Bu kısaltmalar bazı nüshalarda kimi zaman tam şekliye ifade edilebilmektedir. Bazen nüshalarda أيضا kelimesi أيضا gibi yazılmıştır. Tahkikte bu kelime olması gerektiği gibi yazılmıştır. Kısaltmalar ve tam halleri şöyledir:

100 Kâdızâde, *Mecmûatü'r-resâil*, vr. 5^b-6^b; Kâdızâde, *Mecmûatü'r-resâil*, Manisa İl Halk Ktp., Zeynelzâde Koleksiyonu, nr. 45 Ak Za 445, vr. 13^a-15^a.

Kısaltma Tam Şekli

1. رضي	رضي الله عنه
2. اه	انتهى
3. الخ	إلى آخره
4. رح	رحمه الله
5. لانم	لانسلّم

C. Risalenin Müellife Nispeti

Müellifin eserleri biyografi kitaplarında eserlerinin tam olarak aktarılmaması sebebiyle istibdâl risalesinin ona aidiyeti hususunda bir şüphe uyanabilir. Ancak şu gerekçeler sayesinde istibdâl risalesinin müellife nispeti kuvvet kazanır:

1. İstibdâl risalesinde belirtilen müellifin ismi biyografi kitaplarındaki ilgili bilgi ile örtüşmektedir.

2. Söz konusu risalenin üç nüshası, diğer risalelerinin yer aldığı bir mecmua içerisinde mevcut olup bu mecmuaların tamamında müellife aidiyet ifade eden bilgiler yer almaktadır. Son nüshası da musannifin fetâvâ mecmuasının içerisinde yer almakta ve burada da şu ifadeler zikredilmektedir:

يقول الفقير الشهير بقاضي زاده مرتّب هذه المجموعة¹⁰¹

انتهى كلام خاتمة مجموعة القراصة لقاضي زاده جامع هذه المجموعة الفقهية النفيسة¹⁰²

3. *Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü* isimli çalışmada bu istibdâl risalesinin müellife ait olduğu belirtilmiştir.¹⁰³

4. Süleymaniye Kütüphanesinde uzun süre tasnif memurluğu görevi yapmış olan merhum Mehmed Safayhi'nin evrakında müellifin ismi, vefat tarihi ve *el-Akvâlül-merdıyye fi'l-fetâvâ'l-aktâri'l-Mısriyye* ismindeki çalışmanın ona ait olduğu zikredilmektedir.¹⁰⁴

5. Biyografi kitaplarında müellifin beş eserinin mevcut olduğu ifade edilmesine rağmen tarafımızdan bu sayının on iki olarak revize edilmesi önerilmişti. Buradan hareketle istibdâl risalesinin ilgili yazarlarca ona nispet edilmemiş olması eserin kendisine ait görülmemesini gerektirmez.

101 Kadızâde, *Mecmúatü'l-fıkhiyye*, vr. 470^b.

102 Kadızâde, *Mecmúatü'l-fıkhiyye*, vr. 473^a.

103 Özen, Şükrü, "Fetva Literatürü", *TALİD*, s. 372.

104 Safayhi, Mehmed, *Mehmed Safayhi Evrakı*, vr. 119^b.

III. İSTİBDÂL HAKKINDA

A. İstibdâl Kavramı

İstibdâl-i vakıf meselesi, vakfın en temel konularından biri olarak kabul edilebilir. Çünkü vakfın yenilenmesi veya başka bir yere nakli gibi en temel durumlarda başvurulacak bir akit türü olan istibdâl, vakıflar var olduğu sürece müracaatı kaçınılmaz bir uygulamadır. Muhyiddîn el-Kâfiyeci (v. 879/1476), istibdâli bir ilim olarak niteler.¹⁰⁵

Türkiyede modern dönem çalışmaları arasında hakkında bir iki eser dışında başka müstakil araştırma yapılmamış konular arasında vakıf hukukundaki istibdâl yer almaktadır. Bu kavramın ne ifade ettiği ilk incelenecek konular içerisinde yer almaktadır.

Belki de müstakil ilk araştırmayı yapan Ahmet Akgündüz, vakıf malın mülk mal karşılığında değiştirilmesi işlemine vakıf hukukunda istibdal isminin verildiğini söylemektedir. Bir başka terim olan ibdâl ise, yerine başka mal alma amacıyla vakıf malı satmak anlamına gelir.¹⁰⁶ *el-Mevsûatü'l-fikhiyyeti'l-Kuveytiyye* isimli eserde ise bununla ilgili iki görüş aktarılmaktadır. 1. İstibdâl ve İbdâl: vakıf malını başka bir mal karşılığında değiştirmektir ve ikisi de aynı manadadır. 2: İbdâl: vakıf malını başka malla değiştirmek, istibdâl ise vakıf malını para karşılığı satmaktır.¹⁰⁷ Murat Beyaztaş, vakıf malının aslını değiştirmeye istibdâl, aslında değil de vakfın vasfında veya tahsis amacıyla bir değişikliğe ise tağyir isminin verildiğini söylemektedir.¹⁰⁸ *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*'nde ise vakfı, mülk mal ile veya para karşılığı değiştirmeye istibdâl-i vakf ismi verilmektedir.¹⁰⁹ Taşınmaz bir vakıf malını mülk veya para ile değiştirme veya vakfı satmaya istibdal diyenler de bulunmaktadır.¹¹⁰ Bu taşınmaz kaydını gerekli görmeyen Hamdi Döndüren, taşınmaz veya taşınır vakıf malını başka malla değiştirme uygulaması için istibdâl terimini kullanmıştır.¹¹¹

İstibdâl, sözlükte bir şeyin yerine geçen anlamındaki bedel isminden türemiş olup bir şeyi başka bir şeyle değiştirmek manasında ve *istif'âl* kalıbında mastar-

105 Özer, Hasan, "Kâfiyeci ve 'İstibdâl'", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, s. 180.

106 Akgündüz, Ahmet, "İstibdâl", *DİA*, XXIII, 319; a.g.m., *Vakıf Müessesesi*, s. 373.

107 Heyet, *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, I, 140-142.

108 Beyaztaş, Murat, "İslâm Hukukunda Vakıfların Tağyiri ve İstibdâli", s. 19, 249.

109 Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 260.

110 Öztürk, Nazif, *Elmalılı Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar*, s. 485; a.g.m., *Vakıf Müessesesi*, s. 622.

111 Döndüren, Hamdi, *İslam Hukukuna Göre Günümüzde Vakıf Meseleleri*, s. 63.

dır.¹¹² İbn Kutlûboğa (ö. 879/1474), risalesinde nakil,¹¹³ mübadele,¹¹⁴ münakale¹¹⁵ ve istibdal kelimelerinin aynı anlamda kullanıldığını aktarır. Tebdil kelimesi de sözlükte istibdalle aynı anlama gelebilir. Kınalızâde Ali Efendi (ö. 979/1572), *Risâle fi isti'cârî'l-evkâf-i ve istibdâlihâ* isimli eserinde bu şekilde kullanmıştır.¹¹⁶

Netice olarak istibdâl kavramının anlamı hakkında görüş birliği yoktur. İbn Kutlûboğa'nın mezkur risalesinin yazılma gerekçesi olan istibdal tartışmasında yukarıda aktarılan tanımlardan vakıf malın mülk malla olan değişimi değil de vakıf-vakıf mübadelesi işlemi mevcuttur.¹¹⁷ Kadızâde'nin bu risalesinde ise vakıf arazinin bir kısmı para karşılığı satılıp yerine yeni vakıf alınmıştır.¹¹⁸ O zaman istibdâli şöyle tanımlayabiliriz: vakıf malın tamamının veya bir kısmının genellikle mülk mal, nadiren de vakıf mal karşılığı takas yoluyla değiştirilmesi ya da yeni vakıf kurmak amacıyla vakıf malın satılıp yerine satış bedeliyle yeni vakıf olacak bir mülk malın satın alınmasıdır. Ancak suiistimal korkusundan para karşılığı satılıp sonrasında bedelle yeni vakıf kurmak şeklindeki istibdal uygulamasına genellikle müsaade edilmez. İbn Nüceym (ö. 970/1563), ilgili durum hakkında şu gerçeği bildirir:

Zamanımızdaki istibdal uygulamalarının [Devlet tarafından] meşru sayılabilmesi için bir şart daha ilave edilmelidir. O da değiştirilecek vakıf taşınmazın karşılığında verilecek bedelin dirhem ve dinar cinsinden olmamasıdır. Zira biz bu kriter dikkate alınmadan gerçekleştirilen istibdal akıtları sonucunda nazırların büyük kısmının aldıkları bedelle yeni vakıf satın almak şöyle dursun; paraları yediklerine şahit olduk. Bu şekilde suiistimallere göz yuman kadırları ikaz etmeme rağmen onlar, teftiş hususunda çok gevşek davranıyorlar.¹¹⁹

Mürşid el-Ömerî'nin (ö. 1067/1657), *es-Seyfüş-şehîr alâ men cevveze istibdâle'l-vakfi bi'd-derâhimi ve'd-denânîri*¹²⁰ isimindeki risalesi de bu realiteyi doğrulamaktadır.

112 Tehânevî, *Keşşâfu ıstılâhâtî'l-fünûn*, I, 192.

113 İbn Kutlûboğa, [*Tahrîcû'l-ekvâk fi meseleti'l-istibdâl*], vr. 91^a.

114 İbn Kutlûboğa, [*Tahrîcû'l-ekvâk fi meseleti'l-istibdâl*], vr. 91^a.

115 İbn Kutlûboğa, [*Tahrîcû'l-ekvâk fi meseleti'l-istibdâl*], vr. 92^b.

116 Erden, Yasin, "İstibdal Risâleleri Bağlamında Vakıfta İstibdâl Meselesi", s. 85, 88, 99.

117 İbn Kutlûboğa, [*Tahrîcû'l-ekvâk fi meseleti'l-istibdâl*], vr. 89^a.

118 Kâdızâde, *el-Akvâlû'l-merdıyye fi'l-fetâvâ'l-aktâri'l-Mısriyye*, vr. 161^b-162^a.

119 İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik Şerhu Kenzi'd-dekâik*, V, 241.

120 Hamevî, *Hulâsatü'l-eser*, II, 126-128.

B. Müellifin İstibdâl Görüşü

Kadızâde'nin risale değil de, fıkıh kitabı olarak yalnızca bir fetvâ mecmuası telif ettiği görülmektedir. İstibdâl-i vakıf konusunu müellif, zikri geçen mecmuanın vakıf bölümünde ele alır. Musannif, mecmuanın ilgili yerinde vakıf konusu arasında istibdalle ilgili olarak hazırladığı risalesini aynen zikretmektedir. Dolayısıyla onun mezkur meseleye dair kanaatlerini sadece istibdal risalesinden öğrenebiliriz.

Kadızâde Mehmed Tahir, istibdâl risâlesinin ilk "minhü" kayıtlarından birisinde ilgili eseri yazma gerekçesini özetle şu şekilde aktarır: 1209/1794 senesinde Kâhîre'de şerî mahkeme hakimi görevindeyken şöyle bir olayla karşılaştım: Bir çiftçi ile vakıf mütevellisi arasındaki sorunu dava etmek için kalabalık grup bana müracaatta bulundu. Çiftçi, kendisinin söz konusu vakfı vakfedenin oğullarından olduğunu söyleyerek vakıf yöneticisinin, vâkıfın istibdâl yapılmamasına yönelik şartı mevcut olduğu halde vakıf arazilerinden bir kısmını dirhem karşılığı istibdal ettiğini iddia etti. Ve söz konusu hükmün dört mezhebe göre iptal edilmesi gerektiğinden ötürü bana bu yönde bir karar çıkarmamı istediğini ilettiler. Ben de zikri geçen hükmün bozulması yönünde bir sebep bulunmadığı şeklinde cevap verdim. Sonrasında o, gidip beni zamanın Mısır ulema reisi Şeyh Şerkâvî'ye şikâyet etmiş. Bunun üzerine Şerkâvî'nin evinde toplanan alimlerle aramda, hararetle tartışmalar cereyan etti. Ennihaye söylediklerimi kabul ettiler ve ben de bu risaleyi yazdım.

Yazar, risalesinin son cümlelerinde kendisinden istibdal hükmünün iptal edilmesi yönünde talepte bulunan kişiyi mutaassıp şeklinde niteler. Onun, istibdalin caiz görülmesi için yalnızca vakfın işlevsiz hale gelmesi gerektiğine dair kanaatinin, yanlış olduğunu belirtir.¹²¹ Buradaki yazarın kastettiği kişi ya kendisine istibdalin iptali yönünde başvuru yapan çiftçi, ya da onun ilgili mesele hakkında tartışma yaptığı bir alimdir. Kadızâde'nin bu cevabından yola çıkarak risalenin telif sebebi olan söz konusu meselede zikri geçen vakıf arazinin işlevsiz halde olduğunu düşünebiliriz. Bununla birlikte çiftçi, risalenin ilk minhü kaydında belirtildiği üzere vakfedenin istibdali yasaklayan şartının da bulunduğunu belirtmektedir. Kadızâde, ona cevap verdiği yerde buna değinmez.

Anlaşıldığı kadarıyla yazara göre, vakfın işlevsel hale gelmemesine ve vakfedenin vakfiyede istibdali yasaklayan bir şartı ileri sürmüş olmasına rağmen vakfın istibdali için başka durumlar gündeme gelebilir. Zira Kadızâde'ye göre vakıftan istifade edilmesine rağmen istibdâl uygulamasına, şu hallerde gidilebilir.

121 واعلم أن هذا المتعصب توهم أن المسوّغ للاستبدال منحصر في خراب العين...

1. Vakfeden istibdalin yapılmasına yönelik onay içerikli şartını vakfiyesinde ileri sürmüş ise.

2. Vakfın istibdâlinin kaçınılmaz duruma gelmesi halinde. Mesela, vakfı gasp eden kişinin gasp ettiğini inkar etmesi durumunda bakılır: Vakıf lehine olayla ilgili bir delil varsa, bununla gerekli işlemler yapılır. Vakıf yöneticisinin elinde herhangi bir delil yoksa, gâsıbın vakfın kıymetini ödemesinden başka bir çare kalmaz. Bu bedelle de yeni vakıf mal satın alınarak zorunlu istibdal muamelesi gerçekleştirilir.

3. Ebû Yûsuf'a göre vakıf malın istibdâl bedeli olarak, daha çok gelir getiren mal veya daha değerli konumda bulunan bir şey teklif edilmişse, istibdal caizdir. Kadızâde, bunun müftâ bih görüş olduğunu aktarır.

Kadızâde'nin son iki şartı cevap olarak zikretmesini tahlil ettiğimizde, ikisinin veya birinin risalede geçen istibdal olayında var olduğunu düşünebiliriz. Dolayısıyla zikri geçen meselede yazarın dayandığı gerekçelerin bunlar olabileceğini varsayabiliriz. Öte yandan söz konusu meseledeki istibdal uygulaması, vakıf arazi ile dirhem karşılığı yapılmaktadır. İstibdal kelimesinin kullanılmasından yola çıkarak, elde edilen parayla yeni vakıf alınması gerektiğini söyleyebiliriz. Kadızâde, risalesinin minhü kaydında haber verdiği bu sorunsalı çalışmasında irdelemez. Ancak bu meselede bazı fukahanın ciddi eleştirisinin bulunduğunu dikkatinize sunabiliriz. Mesela İbn Nüceym, geride aktarıldığı üzere vakıf yöneticilerinin istibdal bedeli olarak teslim aldıkları paraları, kendi mülklerine geçirdiklerini haber vermekle birlikte, hakimlere bu yönde ikazda bulunduğuna değinmektedir.

Musannif, söz konusu eserinde Hanefi ve Hanbeli mezhebinden istibdâlin caiz olduğuna ve aksi yöndeki kanaatlere dair birçok görüş nakletmektedir. Kâhire'de vakıfların Hanbeli mezhebi kurallarına göre tescil edilip kurulduğunu haber veren yazar, halkın tartışmalı konularda Hanefi müftülerden ilgili vakıf konularında fetva istemelerini eleştirmektedir. Zira ona göre bu şekildeki telfik sonucu hükümler, birbirine karışmaktadır. Öte yandan Hanbelilerde, vakfın istibdâline dair, cevaz görüşü de mevcuttur. Böyle olmasına rağmen kendi ifadesiyle cahil müftüler, bilgisizliklerinden ötürü mezhepleri karıştırma yoluna gitmişlerdir.

Müellif, böyle düşünmesine karşılık şunu da ekler: bir meselede keyfi de olsa başka mezhebe göre hüküm verilmişse artık söz konusu hüküm Kur'ân'a, Sünnet'e ve icmaya aykırı olmadığı sürece bozulamaz.

SONUÇ

Bu çalışma, II. Mahmud dönemi Osmanlı Şeyhülislamı Kadızâde Mehmed Tâhir'in hayatı, eserleri ve istibdâl risâlesi hakkında detaylı bir incelemeyi amaçlamaktadır. Müellifin hayatı ve eserleriyle ilgili yapılan çalışmalarda kendisine en yakın biyografi kitaplarına bakılmadığı görülmektedir. Mesela; ona en yakın biyografi yazarı Süleyman Fâik'in, Kadızâde'ye dair aktardığı bilgiler son derece önemlidir. Zira Fâik'in ifadelerinden anlaşıldığına göre o, müellifle görüşmüştür. Dolayısıyla makalemizde önceki çalışmalardan farklı olarak gücümüz nispetinde musannif hakkında bilgi veren tüm kaynaklara müracaat edilmiştir.

Garip bir şekilde, incelediğimiz biyografi eserlerinde yazarın eserleri tam olarak aktarılmamaktadır. Bu konuda en doyurucu bilgiler Bursalı Mehmed Tâhir Efendi'nin *Osmanlı Müellifleri* kitabında görülmektedir. O, Kadızâde'nin beş adet çalışma kaleme aldığını belirtmektedir. Bursalı Mehmed Tâhir sonrası araştırmalarda bununla ilgili herhangi bir ilave bulunmamaktadır. Sadece Mehmet İpşirli ve İpşirli ile neredeyse aynı bilgileri nakleden Hür Mahmut Yücer, Kadızâde'nin *Risâle fî tahkik-i lafzı Türkî* isminde ayrıca bir risâlesinin mevcut olduğunu ifade ederler. Kanaatimizce Bursalı'nın talak risalesi şeklinde belirttiği eserle onların aktardıkları aynı çalışma olmalıdır. İpşirli ve Yücer, Bursalı'nın söylediği musannife ait *Mecmûatü'l-fetâvâ* isimli esere ulaşamadıklarını ifade etmektedirler. Fakat bu kitap Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi koleksiyonunda mevcuttur. İçerisinde de ayrıca vakfın ferâğı hakkında müstakil risale yer almaktadır. Kütüphane kataloglarında bunlardan başka müellife ait risale mecmuasının kayıtlı olduğunu ve içerisinde altı risalenin mevcut olduğunu tespit ettik. Araştırmalarımız neticesinde Kadızâde'nin on iki adet çalışma kaleme aldığını söyleyebiliriz. Mezkur mecmua içerisindeki bir risâle, vakıf malların değiştirilmesi hakkındadır.

İslam vakıf hukukunda vakıfların gerektiği zamanlarda mülk veya vakıf mal karşılığında değiştirilmesi veya vakıf malın satılarak yerine yenisinin alınması işlemine istibdâl terimi kullanılmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde vakıf malı değiştirmek meselesi kimi zaman suiistimal edilmiş bir konudur. Buna bir tepki olarak fukahanın bazı zamanlarda istibdâl fetvâsı vermediklerini müşahede ediyoruz. İstibdâl-i vakıf hakkında fakihler tarafından birçok müstakil risale kaleme alınmıştır. Bunlardan bir tanesi Kadızâde'ye aittir. Müellif, risalesinde istibdalle ilgili fûru-ı fıkıh kitaplarından birçok nakil aktarmaktadır. İstibdâlin hem cevazı hem de adem-i cevazına dair, Hanefi ve Hanbelî mezhep ulemasından görüşler aktarılan risalede, temel hususlardan birisi mezheplerin birbiriyle karıştırılmaması gerektiğidir. Risalenin yazıldığı dönem Kâhire bölgesinde, Hanbelî mezhebi

kuralları doğrultusunda uygulanmakta olan istibdal meselesinin zikri geçen mezhepten bazı fukahaya göre caiz olacağı yönünde fetvalar bulunmasına rağmen, musannifin kendi ifadesiyle cahil müftüler tarafından istibdal fetvası hususunda Hanefî mezhebine müracaat edilmiş ve diğer mezhep kurallarına göre kurulan vakıflarla ilgili hükümler birbirine karıştırılmıştır. Öte yandan kendisine istibdal hükmünün iptali talebiyle istekte bulunan müsteftiye de yazar, olumsuz cevap vermiştir. Zira ona göre hakimin verdiği istibdal hükmü, Kur'an'a, Sünnet'e ve icmaya zıt düşmedikçe artık bozulmamalıdır.

Kaynakça

- Ahmed Refik Altınay**, “Osmanlı Şeyhülislamlarının Teracim-i Ahvali”, *İlmiye Salnamesi: Osmanlı İlmiye Teşkilatı Ve Şeyhülislamlar*, haz. Seyit Ali Kahraman vd., İşaret yay., İstanbul 1998.
- Akbayar, Nuri**, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001, s. 43.
- Akgündüz, Ahmet**, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2. baskı, 1996.
- _____, “İstibdâl”, *DİA*, Ankara: TDV yayınları, 2001, XXIII, 319-320.
- Altunsu, Abdulkadir**, *Osmanlı Şeyhülislamları*, Ayyıldız matbaası, Ankara, 1972.
- Beyaztaş, Murat**, “İslâm Hukukunda Vakıfların Tağyiri ve İstibdâli”, basılmamış doktora tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2016.
- Döndüren, Hamdi**, *İslam Hukukuna Göre Günümüzde Vakıf Meseleleri*, Erkam yay., Bursa, 1998.
- Erden, Yasin**, “İstibdal Risâleleri Bağlamında Vakıfta İstibdâl Meselesi”, basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 2015.
- Erdoğan, Mehmet**, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2. baskı, 2005.
- <http://www.tas-istanbul.com/portfolio-view/eyup-mihrisah-valide-sultan-sibyan-mektebi/> (Çevrimiçi 10.03.2017)
- Hamevî**, Muhammed Emin b. Fazlullâh b. Muhibbiddin b. Muhammed b. el- Muhibbi ed-Dümeşki el-Asl, *Hulâsâtü'l-eser fi a'yâni'l-karni'l-Hâdi`Aşar*, Beyrut: Dâru sâdir, II, 126-128.
- Heyet**, *el-Mevsûatü'l-fikhiyyeti'l-Kuveytiyye*, Kuveyt: Dârü's-selâsil, 2. baskı, 1404-1427, I, 140-142.
- İbn Kutluboğa**, Ebü'l-Adl Zeynüddin (Şerefüddin) Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillâh es-Sûdûni el-Cemâli el Mısrî, [*Tahricü'l-ekvâl fi meseleti'l-istibdâl*], Süleymaniye Kütüphanesi, Servili, 104.
- İbn Nüceym**, Zeynüddin b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısrî, *el-Bahrü'r-râik Şerhu Kenzi'd-dekâik* (I-VIII), Dârü'l-kitâbi'l-İslâmî, ty. 2. baskı.
- İpşirli**, Mehmet, “Câbi”, *DİA*, Ankara 1992, VI, 529-530.
- _____, “İlmiye Salnâmesi” *DİA*, Ankara: TDV yayınları, 2000, XXII, 145-146.
- _____, “Kadızaâde Mehmed Tâhir”, *DİA*, Ankara: TDV yayınları, 2001, XXIV, 97-98.
- İsmail Paşa**, Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin* (I-II), Beyrut: Dârü İhyâi't-türâs, 1951.
- Kadızaâde**, Mehmed Tâhir Efendi, *el-Akvâlü'l-merdıyye fi'l-fetâvâ'l-aktâri'l-Mısrıyye*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 921, vr. 161^b-162^a.
- _____, *Mecmûatü'l-fikhiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi 00921.
- _____, *Mecmûatü'r-Resâil*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Nadir Eserler, A 694.

- _____, *Mecmûatü'r-Resâil*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi 1073.
- _____, *Mecmûatü'r-Resâil*, Manisa İl Halk Kütüphanesi, Zeynelzâde Kolaksyonu 45 Ak Za 445.
- _____, *Nûriye [risalesi]*, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları 0817.
- _____, *Resâilü hamse li şeyhi'l-İslâm Kâdızâde Tâhir Efendi*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 1073.
- Kiel**, Machiel, "Yenişehir" *DİA*, Ankara: TDV yayınları, 2013, XLIII, 473-476.
- Mehmed Safayhi**, *Evrak*, TDV İSAM Kütüphanesi Arşivi: MS-A021, s. 119^b.
- Mektûbizâde**, Abdülaziz, "Zeyl-i Zeyl-i Devhatü'l-meşâyih", *Devhatü'l-meşâyih ve zeyilleri* içinde, nşr. Emra Bilgin, basılmamış doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, 2015.
- Mert**, Talip, *Ayasofya Hattatı Kadızâde Mustafa İzzet Efendi*, Ayasofya Müze Yıllığı no: 14, ty, yy.
- Özcan**, Abdülkadir, "Eşkinci Ocağı", *DİA*, Ankara: TDV yayınları, 1995, XI, 471.
- Özen**, Şükrü, "Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 3, Sayı 5, 2005, s. 249-378.
- Özer**, Hasan, Kafiyeci Ve "İstibdâl" Hakkındaki İki Eserinin Tahkik Ve Tercümesi, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Konya: Şelale matbaa, 2011, Sayı 18.
- Öztürk**, Nazif, *Elmalılı Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar*, Ankara: TDV yayınları, 1995.
- _____, *Vakf Müessesesi*, Ankara: TDV yayınları, 1995.
- Pakalın**, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (I-III), MEB yayınları, 1993.
- Rifat Efendi**, Ahmed, (Topal), *Devhatü'l-Meşâyih zeyli*, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet Kitapları, nr. 217.
- Sezen**, Tahir, *Osmanlı Yer Adları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın numarası: 21, Ankara, 2006.
- Süleyman Fâik**, "Zeylüz-Zeyl alâ Devhati'l Meşâyih", *Devhatü'l Meşâyih ve Zeyilleri* içinde, nşr. Emra Bilgin, basılmamış doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, 2015.
- Süreyya**, Mehmed, *Sicill-i Osmanî* (I-VI), yayına hazırlayan: Nüri Albayrak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 30, Numune Matbaacılık, İstanbul 1996.
- Kahraman**, Seyit Ali, vd., *İlmiyye Sahnâmesi: Osmanlı İlmiyye Teşkilatı ve Şeyhülislamlar*, haz. İşaret yay., İstanbul 1998.
- Tâhir Efendi**, Bursalı Mehmed, *Osmanlı Müellifleri* (I-IV), haz. Ali Fikri Yavuz ve İsmail Özen, Meral Yayınevi, Beyazıt, ty.
- Tehânevî**, Muhammed b. A'lâ b. Ali el-Fârûkî, *Keşşâfu ıstılâhâtü'l-fünûn*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2006.
- Unan**, Fahri, "Mevleviyet", *DİA*, Ankara: TDV yayınları, 2004, XXIX, 467-468.
- www.suleymaniye.yek.gov.tr/Content/UploadFile/Doc/koleksiyonlar.pdf (Çevrimiçi, 10.03.2017).
- Yakut**, Esra, *Şeyhülislamlık: Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*, Kitap Yayınevi, Mayıs 2005, İstanbul.
- Yücer**, Hür Mahmut, "Tokatlı Şeyhülislam Kadızâde Mehmet Tahir Efendi ve Tasavvufi Görüşleri," *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu, Tokat: 25-26 Eylül 2014: Bildiriler*, Tokat 2015, III, 339.
- Fusûl-i isnâ aşer*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 2673, vr. 232^a-252^a.
- Mecmûa-i fetava*, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, K. 576.